

ЕКОНОМІЧНІ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В КРАЇНАХ ЄС: ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню моделей соціального захисту в країнах ЄС. Зроблено висновок щодо доцільності застосування позитивного європейського досвіду у побудові системи соціального захисту в Україні.

Ключові слова: *соціальний захист, континентальна модель, англосаксонська модель, скандинавська модель, південно-європейська модель.*

Кожна країна має свої особливості, традиції, національні інтереси, державні інститути і певні інструменти та механізми, що дозволяють реагувати на потреби соціально-економічного розвитку суспільства. Проте глобальність багатьох проблем вимагає взаємодії і міжнародної солідарності.

Ринкові реформи, що проводяться останнім часом в Україні, об'єктивно супроводжуються кризовими явищами у соціальній сфері, обумовлюючи необхідність адаптації системи соціального захисту до нових умов.

Україна стоїть на шляху вступу до Європейського союзу, в країнах якого сформовано розвинуті моделі соціального захисту. Це зумовлює необхідність узагальнення досвіду європейських країн щодо подолання негативних тенденцій у соціальній сфері з визначенням перспектив подальшого його використання в практиці державного регулювання соціального захисту.

Загальнотеоретичні основи формування соціальної держави і системи соціального захисту населення представлені в працях класиків економічної думки – А. Сміта, Дж. Кейнса, Ф. Хайєка, М. Фрідмена. В працях неокласиків А. Маршалла, А. Пігу знайшла відображення проблема держконтролю над

системою соціального захисту. Питання соціального забезпечення розглядалися у зв'язку з проблемами зайнятості та безробіття у працях таких зарубіжних економістів, як Дж. Кейнс, В. Беверідж, Є. Домар, Дж. Робінсон, П. Самуельсон, В. Нордхауз тощо.

Вагомий внесок у розробку проблем реформування системи соціального захисту зробили закордонні вчені: О. Астапович, А. Бабич, Н. Барр, Е. Гонтмахер, Є. Жильцов, С. Кадомцева, Р. Кокарєв, В. Роїк, О. Соловійов, С. Чейре, Л. Якобсон та інші.

Етапи формування соціальної політики, сучасні трансформації механізмів соціального захисту в країнах ЄС представлено в працях В. Антропова, М. Гуріної, Л. Дериглазової, І. Жиглей, В. Саричева [1,3,4,5,7].

Разом із тим, незважаючи на значну кількість опублікованих праць та їх наукову цінність, чимало теоретичних і практичних аспектів проблематики залишаються дискусійними й потребують подальших досліджень. Це стосується зокрема питання формування єдиної європейської соціальної моделі в умовах розширеного впливу глобалізації.

Мета даної статті – проаналізувати особливості економічних моделей соціального захисту населення в країнах ЄС для виявлення можливостей їх трансформації та теоретично обґрунтувати пропозиції стосовно основних напрямів реформування системи соціального захисту в Україні в посткризовий період для підвищення ефективності її функціонування.

На нашу думку, соціальний захист – комплекс правових, економічних, організаційних, політичних та культурних заходів, що спрямовані на забезпечення повноцінного людського розвитку та добробуту кожного члена суспільства зокрема. В його основу повинно закладатися початкове існування людини, тобто материнство, дитинство і підростаюче покоління. Мова йде перш за все про допомоги сім'ям з дітьми і створення належних умов для дітонародження, забезпечення виживання, здоров'я і виховання дітей. Такий підхід має принципове значення хоча б тому, що служить випереджувальним заходом щодо формування якісного людського потенціалу нації.

Важливим об'єктом соціального захисту є здоров'я людини як найважливішої цінності нації. Воно охоплює широкий спектр біосоціального, духовного і навіть психічного стану людини.

Одним із найважливіших факторів, під дією яких значною мірою зростає необхідність соціального захисту, є різке зниження рівня забезпеченості економічно вразливих верств населення (людей похилого віку, непрацевдатних та безробітних). Втрата основного та єдиного джерела засобів існування, яким є заробіток несе з собою бідність.

Які б не були досконалі механізми регулювання та система соціального захисту, без самореалізації характерною ознакою суспільства стає інертність. Це підтверджує досвід багатьох країн.

Соціальна політика ЄС XXI ст. охоплює сфери, що стосуються гендерної рівності, охорони здоров'я та безпеки праці, трудового законодавства, соціального захисту та забезпечення, конкретних дій відносно фінансового стану інвалідів. До основних принципів її проведення слід віднести:

- збереження досягнутих соціальних стандартів;
- пріоритетна підтримка найбільш вразливих соціальних груп населення;
- соціальна і економічна конвергенція (скорочення розриву в рівнях економічного і соціального розвитку країн);
- встановлення мінімальних соціальних стандартів;
- розподіл фінансової відповідальності за діяльність підприємства між адміністрацією і робітниками;
- право на поліпшення виробничого середовища, охорону здоров'я, і гарантування безпеки на робочих місцях;
- функціонування єдиного ринку праці;
- підтримка правових норм, що розроблені міжнародними організаціями в соціальній сфері.

З історії відомо, що Європейська соціальна Хартія 1989 року стала фундаментом європейського соціального права, визначивши головною метою побудови Європейського Союзу – розбудову соціально-орієнтованої ринкової

економіки, яка б ефективно захищала громадян об'єднаної Європи та сприяла б зміцненню європейських країн. Цей документ представляв свого роду стратегічну програму дій для ЄС у соціальній сфері та визначав набір мінімальних стандартів.

Результатом загальної занепокоєності соціальними проблемами стала поява в першій половині 1990-х рр. трьох документів: «Білої книги про зростання, конкурентоспроможність і зайнятість: виклики і шляхи вступу в ХХІ століття»(1993), Зеленої книги «Європейська соціальна політика: роздуми для Союзу»(1993), Білої книги «Європейська соціальна політика: шлях для Союзу» (1994). У цих документах, по суті, було викладено концепцію майбутньої соціальної політики ЄС [3, с. 35].

Пріоритетними стратегічними цілями було визначено сталий економічний розвиток та високий рівень соціального захисту населення.

Традиції, особливості політичного і соціального устрою, рівень економічного розвитку в кожній окремо взятій європейській країні суттєво вплинули на формування 4 базових моделей соціального захисту [1, с. 19–21; 5, с. 75-76].

1) *Континентальна модель або модель Бісмарка* (Німеччина, Австрія, Франція та країни Бенілюксу) передбачає активну участь держави у формуванні соціальних фондів і їх функціонуванні, обов'язкове медичне страхування і страхування на виробництві; встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту і тривалістю професійної діяльності. У її основі лежить соціальне страхування, послуги якого фінансуються в основному за рахунок внесків роботодавців і застрахованих. На сьогоднішній день значний розвиток системи соціальної допомоги призводить до модифікації цієї моделі і збільшенню частки бюджетного фінансування соціального захисту.

2) *Соціал-демократична або скандинавська модель* (Швеція, Данія, Фінляндія) заснована на принципах перерозподілу доходів через загальне прогресивне оподаткування, характеризується значною роллю держави в рішенні соціальних проблем суспільства, у тому числі в забезпеченні повної зайнятості.

Відмінною рисою цієї моделі є широке охоплення різних соціальних ризиків і життєвих ситуацій, які вимагають підтримки суспільства. Отримання соціальних послуг та виплат, як правило, гарантується всім жителям країни і не обумовлюється зайнятістю та сплатою страхових внесків. Це досягається за рахунок активної перерозподільної політики, спрямованої на вирівнювання доходів. Однак наприкінці ХХ ст. намітилася тенденція поступового зростання частки участі працюючих за наймом в фінансуванні страхових програм і збільшення страхових відрахувань із заробітної плати. Ця ж тенденція простежується і стосовно підприємців.

3) *Ліберальна або англосаксонська модель* (Великобританія, Ірландія) ґрунтується на тому, що в страхових випадках (хвороба, пенсійний вік, смерть, пологи тощо) кожен громадянин повинен бути охоплений соціальною страховою допомогою або грошовою допомогою; коли кожному гарантується мінімальний дохід, що забезпечує задоволення базових потреб у їжі, житлі і медичному обслуговуванні. Модель базується на наступних принципах: принцип загальності (універсальності) системи соціального захисту – поширення її на всіх громадян, хто потребує матеріальної допомоги; принцип уніфікації соціальних послуг та виплат, що виражається в однаковому розмірі пенсій, допомог і медичного обслуговування, а також умов їх надання.

4) *Південно-європейська модель* (Іспанія, Італія, Греція та Португалія) відрізняється відносно низьким рівнем соціального захисту. Ця модель розвивається дотепер. Як правило, рівень соціальної захищеності, характерний для даної моделі, відносно низький, а завдання соціального захисту розглядається часто як турбота родичів і сім'ї. Тому сім'я та інші інститути громадянського суспільства відіграють тут не останню роль, а соціальна політика носить переважно пасивний характер і орієнтована на компенсацію втрат у доходах окремих категорій громадян.

Незважаючи на різницю в моделях соціального захисту різних країн Євросоюзу, в останні роки відбувається зближення соціальної політики різних країн і формування Європейської соціальної моделі (ЄСМ).

У книзі «Соціальна Європа в XXI ст.» глибоко і всебічно розглядаються проблеми соціального виміру сучасної Європи, аналізується соціальна політика окремих європейських країн та Європейського Союзу в цілому. Особливу увагу автори приділяють змісту і втіленню на практиці ЄСМ. Ця модель, за думкою авторів, продовжує залишатися таким собі соціальним ідеалом, зразком, до якого слід прагнути, спираючись на ідею, яка втілила в собі традиційні цінності європейської цивілізації і сукупність кінцевих цілей суспільного розвитку. Автори підкреслюють, що органічне доповнення економічної інтеграції інтеграцією соціальною багато в чому визначає здатність ЄС впоратися з кризою і, більше того, впливає на перспективи розвитку Європейського Союзу [8].

Слід зазначити, що з одного боку, ЄС ставить собі за мету консолідувати і збільшити інтеграцію в соціальній сфері, сприяти забезпеченню належної якості життя за допомогою зайнятості та соціальної політики [10, с. 24].

Проте, з іншого боку, соціальна політика ЄС на сьогодні не відповідає масштабу і характеру сучасних соціальних проблем. Так, за даними Статистичного управління Європейського союзу рівень безробіття в 17 країнах єврозони в лютому 2012 р. склав 10,8 %. У вересні 2012 р. число жителів країн єврозони, які втратили роботу, зросло на 146 тис. до 18,5 млн. осіб. Це 11,6 % працездатного населення країн валютного блоку. У вересні 2010 р. їх було 10,3 %. Абсолютним «чемпіоном» Європи залишається Іспанія, там за оцінками служби Євростат, частка безробітних – 25,8 %, а серед молоді – 54,2 % [9].

Економічна і фінансова криза примушує уряди країн ЄС скорочувати витрати в соціальній сфері, реформувати систему пенсійного забезпечення. Максимальні соціальні витрати на душу населення в грошовому вираженні у 2009 р. зафіксовані в Люксембурзі на рівні 17,5 тис євро, а мінімальні в Болгарії – менше 800 євро [4, с. 66], тобто вони розрізняються майже в 22 рази.

Отже, досягнення соціальної стабільності в ЄС можна досягти усуненням глибинних причин таких кризових явищ, як високе і постійно зростаюче безробіття, погіршення структури населення за статтю і віком, накопичений

високий потенціал етнічних і міжнаціональних конфліктів, помітна диференціація доходів по країнах і регіонах.

Щодо сучасного стану ринку праці в Україні, то він характеризується зростанням напруги у зв'язку з фінансово-економічною кризою 2009–2010 рр. та проявами її нової хвилі у 2012 році, що виявляється в чисельності безробітних та рівні безробіття. Так, кількість безробітних і рівень безробіття, розраховані за методологією МОП, були значно вищі порівняно з кількістю зареєстрованих безробітних і зареєстрованим рівнем безробіття, відповідно: у 2000 р. – в 2,3 і 2,8 раза; у 2010 р. – в 3,3 і 4,1 раза. У 2011 р. рівень безробіття населення працездатного віку (за методологією МОП) у 3,4 раза перевищував рівень зареєстрованого безробіття, розрахованого по відношенню до економічно активного населення працездатного віку (у жінок – у 2,5 раза, чоловіків – у 4,6 раза, міських поселеннях – 4,1 раза, сільській місцевості – у 2,5 раза). Динаміка чисельності безробітних (за методологією МОП) у 2009–2011 рр. яскраво демонструє її збільшення порівняно з докризовим 2008 р. Водночас рівень безробіття населення віком 15–70 років в Україні був нижчим за аналогічний показник країн Євросоюзу. Найвищий рівень безробіття (за методологією МОП) характерний для молоді віком 15–24 роки, а найнижчий – серед осіб 50–70 років [6, с. 142].

Пріоритети сучасної соціальної політики в країнах ЄС та Україні диктуються викликами нового часу, такими, як глобалізація і необхідність подолання наслідків світової фінансової кризи, і в цілому носять загальний характер – забезпечення повної зайнятості, боротьба з бідністю і безробіттям, розвиток освіти та охорони здоров'я тощо.

Висновки. Еволюція інтеграційного процесу, якому не змогла перешкодити глобальна фінансово-економічна криза і труднощі післякризового розвитку Європи, засвідчує, що сьогодні роль держави в соціальній сфері не зменшується. Мова йде про постійне корегування механізмів основних моделей соціального захисту (континентальної, англосаксонської, скандинавської, південно-європейської).

В цілому європейська соціальна модель ХХІ ст. поєднує в собі економічний динамізм з соціальною справедливістю. Її цілі: сприяти високій зайнятості робочої сили, розвиваючи людські ресурси, покращуючи умови життя і праці робітників; забезпечити належний соціальний захист; сприяти соціальному діалогу між роботодавцями та працівниками тощо.

Україні на шляху інтеграції до європейського політичного, економічного, правового простору необхідно модернізувати соціально-економічну сферу, враховуючи досвід соціальної політики країн ЄС. Значну увагу необхідно приділити посиленню страхових механізмів фінансування соціального захисту за рахунок внесків робітників, роботодавців і держави. Такий метод фінансування забезпечуватиме спільну відповідальність учасників за попередження і компенсацію ризиків, спільне управління і контроль страхових фондів.

В сфері пенсійного забезпечення слід розвивати програми недержавного пенсійного страхування. Необхідно також впроваджувати загальнообов'язкове медичне страхування з врахуванням досвіду ЄС.

Таким чином, з одного боку, можна зазначити, що на сучасному етапі зростає зацікавленість з боку держав-членів ЄС у формуванні загальноєвропейської соціальної моделі. З іншого боку існує ряд труднощів в сфері пошуків стратегії подальшого розвитку соціальної політики.

Використані джерела:

1. Антропов В. В. Экономические модели социальной защиты населения в государствах ЕС : автореф. дисс. на соиск. уч. степени д. э. н.: спец. 08.00.14 – «Мировая экономика» / В.В. Антропов. – М., 2007. – 48 с.

2. Гаврилко П. П. Трансформация моделей социальной защиты и систем социальных стандартов стран ЦВЕ / П. П. Гаврилко, И.И. Черленяк, М.П. Кляп // «УНИТЕХ'10»: международная научная конференция, 19-20 ноября 2010 г. – Габрово, 2010. – С. 65 – 73.

3. Гурина М. В. Этапы формирования социальной политики Европейского Союза / М.В. Гурина // Вестник Белорусского государственного университета. Сер. 3. –2010. – № 1.– С. 32-36.

4. Дериглазова Л.В. Модернизация Европейской социальной модели в условиях кризиса / Л.В. Дериглазова // Вестник Томбовского государственного университета. – 2012. – № 1. – С. 64 – 74.

5. Жиглей І. В. Моделі соціальних держав та соціальний захист: екскурс в минуле та майбутнє / І. В. Жиглей // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2008. – № 4(46). – С. 71 – 79.

6. Онікієнко В.В. Ринок праці та соціальний захист населення України: ретроаналіз, проблеми, шляхи вирішення: [науково-аналітична монографія] / В.В. Онікієнко – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2013. – 456 с.

7. Саричев В. І. Сучасні трансформації механізмів соціального захисту в країнах ЄС як складова розвитку людства / В. І. Саричев [Електронний ресурс] // Ефективна економіка. – 2013. – Режим доступу до журн. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2348>.

8. Социальная Европа в XXI в. / Н. М. Антюшина, А. Н. Аринин, А. Х. Арыстанбекова и др.; под. ред. Каргаловой М.В. – М.: Весь мир, 2011. – 528 с.

9. Eurozone unemployment up, inflation eases [Electronic resource]: cited 2012, 31 October. – Available from: <http://www.euronews.com/2012/10/31/eurozone-unemployment-up-inflation-eases/>.

10. The Social Policy of the European Union / P. Cechin-Crista, A. Mihut, G. Dobrin, S. Blaj // The Special Issue on Contemporary Research in Business and Economics. – 2013. – Vol. 4. – No. 10.– P. 16-25.

Соломка О.Н. Экономические модели социальной защиты в странах ЕС: основные направления трансформации.

Статья посвящена исследованию моделей социальной защиты в странах ЕС. Сделан вывод относительно целесообразности применения позитивного европейского опыта в построении системы социальной защиты в Украине.

***Ключевые слова:** социальная защита, континентальная модель, англосаксонская модель, скандинавская модель, южно-европейская модель.*

Solomka O.M. Economic models of social protection in countries of EU: basic directions of transformation.

The article is devoted to research the models of social protection in the countries of EU. The conclusion about the expedience of using the positive European experience in the building of social protection system in Ukraine is made.

***Keywords:** social protection, the continental model, the anglo-saxon model, the scandinavian model, the south european model.*